

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERĐİŐİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 76 Őubat 2021 & Volume: 14 Issue: 76 February 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ARİSTOTELES'İN BİLGİ GÖRÜŐÜNÜN EMİRİZM VE RASYONALİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF ARISTOTLE'S VIEW OF KNOWLEDGE IN THE CONTEXT OF EMPIRISM AND RATIONALISM

Mutlu AKSOY*

Öz

Bilme arzusu ve isteğinin insanda doĐuŐtan var olduğunu söyleyen Aristoteles'in, bir yandan bilginin duyumsamayla yani algıyla başlamasının zorunlu olduğunu kabul etmesi; öte yandan asıl anlamda bilmenin değişmeyen, öncesiz-sonrasız, kalıcı Şeyleri bilmek olduğunu, tümel olmaksızın bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını dile getirmesi, günümüz konjonktüründe onun bir empirist mi yoksa rasyonalist mi olduğu tartiŐmalarını doğurmuŐtur. Bilgi edinim sürecinde hem duyumu hem de akılı vazgeçilmez unsurlar olarak gördüğü için 'Aristoteles bir empirist miydi yoksa rasyonalist miydi?' sorusuna net bir cevap vermek kolay değildir. İŐte bu çalışmada, Aristoteles'in bilginin derecelerine ilişkin sınıflamasında akılla kavranan bilgi ile duyularla kavranan bilgiye yüklediği değere bakarak, onun hangi akıma daha yakın olduğu tartiŐılmıŐtır. Sonuç olarak, Aristoteles'in kendi bilgi hiyerarşisi açısından değerlendirildiğinde empirist olduğu doğru olmakla birlikte, algı ile edinilen bilginin *nous* ile onaylanması ön koşulunu koyması, onu aynı zamanda rasyonalist olarak da tanımlamamızı mümkün kılar. Mümkün kılmaktan da öte, duyuyla elde edilen her Şeyi '*nous*'un onayına sunarak bir anlamda bilgiye ulaşma noktasında akılı öncelemiş olur. Buradan hareketle Aristoteles'in bilgi görüşünde dualist bir yanının olduğunu, ancak rasyonalist kimliğinin literatürde vurgulanagelen empirist kimliğinden daha baskın olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Epistemoloji, Bilgi, Empirizm, Rasyonalizm.

Abstract

The fact that Aristotle, who said that the desire to know is innate in human beings, on the one hand admits that knowledge must begin with sensation (i.e. perception); on the other hand, states that knowing in the real sense is knowing things that are eternal, do not change, and that it is not possible to reach knowledge without a universal has led to discussions on whether he is an empiricist or a rationalist in today's conjuncture. As he sees both sense and mind as indispensable elements in the process of knowledge acquisition, it is not easy to give a clear answer to the question 'Was Aristotle an empiricist or rationalist?'. In this study, by looking at the value that Aristotle attributes to the knowledge grasped with the mind and the knowledge grasped with the senses in his classification of degrees of knowledge, we have discussed which school he is closer to. As a result, although it is true that Aristotle is an empiricist when evaluated in terms of his own hierarchy of knowledge, his precondition that the knowledge acquired through perception is confirmed by *nous* makes it possible to define him as a rationalist as well. Beyond making it possible, by presenting everything that is acquired through sense to the approval of '*nous*', in a sense, prioritizes the mind for reaching information. From this point of view, it would be appropriate to say that Aristotle has a dualistic perspective in his view of knowledge, but also that his rationalist identity is more dominant than his empiricist identity that has been emphasized in the literature.

Keywords: Aristotle, Epistemology, Knowledge, Empiricism, Rationalism.

* ArŐ. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, ORCID:0000-0001-6654-0198, mutluaksoy@yahoo.com

GİRİŞ

Empirizm ve rasyonalizm, ilk bakışta modern çağa ait doktrinler gibi görünse de, derinlemesine bakıldığında köklerinin Antik Çağ'a kadar uzandığını söylemek mümkündür. Zira, açıkça formüle edilmiş olmasa da Pre-Sokratikler, Platon ve Aristoteles arasındaki epistemolojik tartışmalar içerik bakımından empirizm ve rasyonalizmdeki tartışmalarla benzerlik göstermektedir. Herakleitos, meraklı insanın her şeyi tecrübe etmesi gerektiğini, tecrübeye dayalı bilginin de görerek ya da duyarak elde edilebileceğini öne sürmektedir. Görerek edinilen bilgiyi ise kulaktan dolma bilgiden daha üstün tutmaktadır (Graham, 2010, 149). Anaksagoras, 'Görünümler görünmez vizyonudur.' derken duyularımızın bilgi edinmedeki rolüne değinmektedir (Graham, 2010, 309). Anaksagoras'ın bu fikrine katılan Demokritos da duyu algısına ilişkin tüm şüphelerine rağmen, onların kanıtsal bir rolünün olduğunu kabul etmektedir (Graham, 2010, 589). Görüldüğü üzere Herakleitos, Anaksagoras, Demokritos gibi düşünürler, duyuların bilgi edinmede bir araç olarak kullanılabilirliğini dile getirmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz bu düşünürlerin çalışmalarında empirist öğretinin ilk nüvelerini görmekle birlikte, onların sistemli bir öğretiyi ortaya koyduklarını söylemek güçtür.

Sofistlerin, duyum ve algı aracılığıyla edinilen bilginin güvenilirliğine ilişkin bir sorgulama başlatmaları henüz adı konulmamış olan bu empirist öğretiden uzaklaşmayı beraberinde getirmiştir. Sokrates'in ve onun öğrencisi Platon'un kesin bilgiyi reddeden sofistlere karşı, akıllı temel olarak kesin bilginin olanaklılığını savunmaları, rasyonalizmin Antik Çağ'daki temellerini attıklarını göstermektedir. Platon, sofistlerin kesin bir bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını savını reddetmekle beraber; duyu verilerine güvenilmeyeceğini, bundan dolayı bilginin konusunun duyu algıları değil, akılla kavranan şeyler olduğunu söylemektedir. Nitekim duyu alan oluş ve bozuluş alanıdır; bu alanda sürekli bir devinim ve değişim söz konusudur. Değişen ve gelip geçici olan şeylerin (episteme) bilgisi olmayacağından duyu alanının da bilgisi olmaz. Oluş ve bozuluş dışında kalan ve kendisi değişimsiz var olan akılsal olandır. Dolayısıyla Platon'a göre, bilginin nesnesi ve kaynağı akılsal olandır; tümeller, onun deyişiyle idealardır. Bu çerçeveden bakıldığında Platon'u açık bir şekilde rasyonalist olarak tanımlamak mümkündür.

Aristoteles, asıl bilginin Platon'un idealer adını verdiği tümelin bilgisi olduğunu, asıl anlamda bilmenin de; değişmeyen, öncesiz-sonrasız, kalıcı şeyleri bilmek olduğunu kabul eder. Bununla beraber Aristoteles, hocası Platon'dan farklı olarak bilgi edinme sürecine başlangıç noktası olarak duyu alanı algılamayı temel alır. Hatta bilginin duyumsamayla yani algıyla başlamasının zorunlu olduğunu dile getirir. Bir yandan duyuları temele alması, öte yandan tümel olmaksızın bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını kabul etmesi Aristoteles'in bir empirist mi yoksa rasyonalist mi olduğu tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Tümelle ulaşma noktasında duyulara verdiği değer onu empirist olarak tanımlamak için yeterli midir? Yoksa asıl bilmenin tümelleri bilmek olduğunu vurguladığı için, onu rasyonalist olarak kabul etmek daha mı doğru olacaktır? Birbirine zıt olan bu öğretileri sentezleyerek farklı bir kimlik mi kazandırmıştır? Aristoteles'in akılla kavranan bilgi ile duyularla kavranan bilgiye yüklediği değeri anlamamız bu soruları cevaplamamıza yardımcı olacaktır. Bilginin değerine dair düşüncelerini bilginin derecelerine ilişkin sınıflamasında bulmak mümkündür.

1. Duyum Aşaması

Akademi'de geçirdiği süre zarfında hocası Platon ile kurduğu bağ Aristoteles üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Platon kesin bilginin olanaklılığını reddeden sofistlerin aksine, bunun mümkün olduğunu düşünmekteydi. Nitekim sofistlerden Protagoras'ın 'İnsan her şeyin ölçüsüdür.' önermesi Platon'un *Theaetetus* diyalogunun ana konusunu oluşturmaktadır. Platon bu diyalogunda Theaetetus ile Sokrates karakterlerini bilginin ve özünün ne olduğu konusu üzerine konuşarak, Protagoras'ın bilgi konusuna ilişkin görüşlerini şu cümlelerle özetler:

SOKR : *Bilginin doğasına ilişkin olarak getirdiğin tanım, hiç de küçümsenecek bir tanım değildir. Bu, her ne denli O onu daha farklı bir biçimde dile getirmiş olsa da, Protagoras'ın bu konuda söyledikleriyle aynıdır. Anımsayacaksın, "insan her şeyin -hem var olan şeylerin varlığının, hem de var olmayan şeylerin yokluğunun - ölçüsüdür." Hiç kuşkusuz bunu okumuşsunur.*

THEAET : *Evet, hem de birçok kez.*

SOKR : *O bununla böyle bir şeyi kastediyor, değil mi? - sen ve ben insan olduğumuza göre, herhangi bir şey "benim için tıpkı bana görüldüğü gibi, senin içinse sana görüldüğü gibidir."*

THEAET : *Evet, evet söylediklerin onun kastedtiği şeyle tam bir uygunluk içerisinde...*

SOKR : *Algı şu halde, her zaman var olan bir şeyin algısıdır ve bilgi olduğu için de, yanılmazdır.*

THEAET : *Yeterince açık (Cornford, 1989, 57 - 58).*

Protagoras'a göre, bilgi algı veya duyumdur. Ancak insanın edindiği algılar ve bu algılar sayesinde elde ettiği bilgi algılayanın konumuna ve durumuna göre değişiklik gösterebileceğinden dolayı mutlak kesinliğe sahip değildir. Nitekim O böylece insanın hakikate ulaşmasının da mümkün olmadığını ifade etmektedir. Platon, Protagoras'ın kesin bir bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığı savını reddetmekle beraber, bahsi geçen görüşlerinden hareketle duyu verilerine güvenilmeyeceğini, bundan dolayı bilginin konusunun duyu algıları değil, akılla kavranan şeyler olduğunu da söylemektedir. Duyulara ilişkin görüşünde Aristoteles, hocası Platon'dan farklı olarak bilgi edinme sürecinin başlangıç noktası olarak duysal algılamayı kabul eder. İnsanın bilme arzusu ve isteğiyle doğduğunu söyleyen Aristoteles, bu arzunun kendisini en aşağı derecede, duyularımızla elde ettiğimiz zevkte gösterdiğini *Metafizik*'in girişinde şu şekilde dile getirmektedir.

“Bütün insanlar, doğal olarak bilmeyi arzular. Bunun kanıtı, duyularımızdan aldığımız zevktir. Çünkü onlar, özellikle de diğer bütün duyulardan fazla olarak görme duyusu, faydaları haricinde bizzat kendileri bakımından bize zevk verirler. Çünkü sadece eylemle ilgili olarak değil, aynı zamanda herhangi bir eylemde bulunmayacak olsak dahi görmeyi, neredeyse başka her şeye tercih ederiz”(Aristotle, 1991, 1).

Bilgi edinim sürecinin başlangıç noktası olarak duyumsamayı kabul eden Aristoteles, duyumun bilgi ve bilgelikten farklı olduğunu dile getirmektedir. Çünkü O'na göre duyumlar hiçbir şeyin nedenini vermez. Duyumun neden bilgi olmadığını şu cümlelerle açıklar: “Bireysel şeylerle ilgili olarak bize en güvenilir bilgileri verdikleri halde duyularımızdan hiçbirine bilgelik olarak bakmayız. Çünkü onlar bize hiçbir şeyin nedenini, örneğin ateşin neden sıcak olduğunu söylemezler; sadece onun sıcak olduğunu söylerler” (Aristoteles, 1996, 79). Filozofa göre, duyularla elde edilen bilgi tikelin, yani bireyselin bilgisiyle sınırlıdır. Oysa ideal bilgi tümel'i bilmekle mümkündür. Bilimsel bilginin ne'liğini ve niteliğini sorguladığı *İkinci Çözümlemeler*'de bilgi için duyumun ön koşul olduğunu ancak duyumun tek başına bilgi olmadığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Duyumla bilgi edinilemez. Duyum doğrudan belli bir nesnenin değil de belli bir niteliğin duyumu olsa bile, 'şu anda' ve 'şurada' olan doğrudan belli bir nesnenin algılanması zorunlu. Tümel olanı ve her şeyde olanı algılamak ise olanaksız: çünkü 'şu anda' da değil, doğrudan belli bir 'şu' da değil, yoksa tümel olamazdı; nitekim hep ve her yerde olana 'tümel' deriz. ... Nitekim; tekilin algılanması zorunlu, bilgi ise tümeli bilmektir” (Aristoteles, 2011a, 47-48)

Bilginin duyumsamayla yani algıyla başlamasının zorunlu olduğunu söyleyen Aristoteles, bilginin algıya dayanmadığını söyler. Peki, bu bilgi edinme aşamasında algının yani duyumsamanın işlevi nedir? “Aristoteles sağlam bilgi için *olanaklı neden* olarak duyumsamayı (*aisthesis*), *etkin neden* olarak da *us'u* (*nous*), her ikisi de farklı işlevi olan nedenler olarak ilk tümel önermeler için öngörür. Temel önermelerin bilgisine ulaşma aşaması duyumsama ile başlar” (Aristoteles, 2011a, 7). Aristoteles'in kendi eserinden yukarıda yaptığımız alıntıda da görüldüğü üzere, bilgi tümeli bilmektir. Tümel olanın kavranmasında da öncelikle gerekli olan tikel olanın kavranmasıdır. Kavramak istediğimiz tikel şeye önce duyularımız vasıtasıyla aşına oluruz.

2. Deney (Deneyim- Tecrübe) Aşaması

Aristoteles'in *empeiria* sözcüğünün İngilizce karşılığı *experience*'dir (Peters, 2004, 451). Genel olarak bu kelime Türkçeye, deney olarak çevrilmektedir. Fakat Aristoteles'in bahsettiği *empeiria* kelimesinin tam karşılığı Türkçe sözlükte verilen deney kelimesinin anlamıyla birebir uyuşmamaktadır. Nitekim deney sözcüğü Türkçede “bilimsel bir gerçeği yasayı ya da varsayımı göstermek, saptamak, doğrulamak, kanıtlamak ereğiyle, belirli yöntem ve kurallara uygun olarak yapılan işlem” anlamlarına gelmektedir (Püsküllüoğlu, 2008, 502). Oysa günümüzdeki kullanımından farklı olarak Aristoteles, hem *Metafizik*'te, hem de *İkinci Çözümlemeler*'de deneyi tanımlarken, aynı şeye dair yaşanan birden çok anı sonucunda, tek bir deney meydana geldiğini söylemektedir. Diğer bir deyişle, deneyin belli bir konuya ilişkin gözlemlerin birikmesiyle oluştuğunu söylemektedir. Günümüzde bu anlamı karşılayan kavram ise deneyden ziyade, deneyim veya tecrübedir. Aristoteles'in kendi cümleleriyle ifade edecek olursak “duyumdan anı dediğimiz şey, aynı nesneye ait anının sık sık yenilenmesinden ise deneyim oluşur: bir deneyim sayıca pek çok anıdır” (Aristoteles, 2011a, 76). Aristoteles'in bu cümlelerinden de anladığımız üzere, bilgi edinim sürecinde öncelikle yapmaya çalıştığı şey duyumsama, anı ve deneyin birbirleriyle bağlantısını kurmaktır. Ona göre, duyu algıları deneyime kılavuzluk etmektedir. Bilgi edinim sürecini, hiyerarşik bir tablo biçiminde

düşünecek olursak, duyum birinci basamakta, deney ise ikinci basamakta yer alır. Anılar ise, bilginin bir derecesi olmaktan ziyade duyu ile deney arasındaki bir geçiş aşamasıdır.

Aristoteles, yukarıda da belirtildiği gibi, duyumun bilgi için zorunlu ancak bilgi ile eş değer olmadığını söylemişti. Deneyin bilgi olup olmadığına ilişkin, *Metafizik* adlı eserinde yer alan “deney, sanat ve bilimle aynı yapıda bir şey gibi görünmektedir” ifadesine bakılacak olursa deneyi bilgi olarak gördüğü (Aristoteles, 1996, 77); ancak deney duyuusal algılamalara dayanıp onunla sınırlı olduğu için, nedenlerin bilgisini içermediğini düşündüğü çıkarımına varılabilir. Nedenlerin bilgisini içermediği için de bilgiden aşağı kaldığını söyler. Bu görüşünü *İkinci Çözümlemeler*’de, “Nedeni bildiğimizde bilgi edindiğimizi düşünürüz.” (akt. Ross, 2001, 637) cümlesiyle açıklarken, *Metafizik*’te bu konuya daha detaylı bir şekilde değinmektedir:

“Pratikte ilgili olarak deney, hiçbir bakımdan, sanattan daha aşağı olarak görünmemektedir. Hatta deney sahibi insanların, deney olmaksızın kavrama sahip olan insanlardan daha fazla başarıya eriştiklerini görürüz. Bunun nedeni deneyin bireysel olanın, sanatın ise tümel olanın bilgisi olmasıdır” (Aristoteles, 1996, 78).

Aristoteles, ilk hareket noktası olarak duyumsamayı alan ve onunla sınırlı olan deneyimle, yine hareket noktası olarak duyumsamayı almasına rağmen onun ötesine geçebilen sanat ayrımını ortaya koymak için Kallias ve Sokrates örneklerini verir:

“Her türlü eylem ve meydana getirme ise bireysel olanı konu alır. Çünkü tedavi eden hekimin iyileştirdiği, ilineksel olarak alınması dışında “insan” değil, Kallias veya Sokrates’tir veya ilineksel olarak bir insan olma durumunda bulunan diğer herhangi bir benzeri bireysel ad taşıyan kişidir. O halde deney olmaksızın kavrama sahip olan ve tümeli bilen, ancak onda içerilmiş bulunan bireyseli bilmeyen bir insan, sık sık tedavi yanıtları yapacaktır. Çünkü tedavi edilmesi gereken, bireydir. Bununla birlikte bilgi ve anlama yetisinin deneyden çok sanata ait olduğunu düşünür ve sanat erbabının, deney sahibi kişilerden daha bilge olduğunu kabul ederiz (ki bu Bilgelik’ in her türlü durumda daha ziyade bilgiye bağlı olduğunu gösterir). Bunun nedeni bu birincilerin nedeni bilmeleri, diğerlerinin bilmemeleridir” (Aristoteles, 1996, 78).

Hiyerarşik bir tablo içerisinde ikinci sırada yer aldığını söylediğimiz deneyin, bilgi edinim sürecinde sanattan daha az gerçek bilgi olmasının nedeni; ‘neden’e ve ‘niçin’e dair bir şey söylememesidir.

3. Sanat Aşaması

Bilgi edinim sürecinde nedenle bilmenin ilk aşaması olarak sanatı kabul eden Aristoteles, sanatın da deney gibi ilk hareket noktası olarak duyumsamayı aldığını söyler. Ancak sanat aşamasının oluşması için duyumsamanın yanı sıra deney aşamasının da gerekliliğini şu sözleriyle açıklar:

“İnsanlar, bilim ve sanata deney aracılığıyla ulaşırlar. Çünkü Polos’un haklı olarak dediği gibi “deney, sanatı; deneyimsizlik ise rastlantıyı yaratmıştır.” Şimdi deneyle kazanılmış bir dizi kavramdan bir nesnelere sınıfına ilişkin tümel bir yargı oluşturulduğunda sanat ortaya çıkar” (Aristoteles, 1996, 77).

Deney, daha önce de bahsettiğimiz gibi tikellere ilişkin iken, sanat tümellere ilişkindir. Aristoteles’e göre bilgi tümeli bilmek olduğuna göre, sanat aşaması bilgi ile eşdeğerdir. Aristoteles sanatın tümelle olan bağlantısını *Metafizik*’te verdiği şu tip örneğiyle açıklar:

“ ... Filanca ilacın filanca hastalığa yakalanmış Kallis’a, sonra Sokrates’e ve diğer birçoklarına iyi geldiğine ilişkin bir yargının oluşturulması deneyin alanına aittir. Buna karşılık onun bu hastalığa yakalanmış olan, belli bir yapıya sahip bulunan, belli bir sınıfın içine giren tüm insanlara, örneğin flegmatiklere, bilyörelere veya fiyevrölere iyi geldiğine ilişkin bir yargının oluşturulması işi sanatın alanına giren bir konudur” (Aristoteles, 1996, 77).

Tümel olanın kavranmasında duyum ve deneyimden hareket eden Aristoteles, duyum ve deneyin bize tümeli vermediğini, ancak duyum ve deney olmadan da tümele varılamayacağını belirtir. Tümelin bilgisine dair ilk aşamanın sanat aşaması olduğunu söyler. Nedeni ise, sanatın nedenlere ilişkin bilgiye sahip olmasıdır. İnsan bilginin deneyden çok sanat alanına girdiğini, sanatkâr’ın da deney sahibi insandan daha bilge olduğunu düşünür. Ustaları işçilerden değerli kılan da budur. *Metafizik*’te, bilgi edinme sürecindeki sanat aşamasını açıklarken, sanat bilgisine sahip olan birini ‘usta’ olarak nitelendirmektedir. Günümüzde ‘usta’ kelimesini, işinin erbabı olan kişiler için kullanırız. İşinin erbabı olan kişiler basit işçilerden; sadece el becerisi yönünden değil, uygulama ilmine sahip olması ve en önemlisi de - Aristoteles’in de belirttiği gibi -

işin farkında olmak bakımından, yani başka bir deyişle o işi neden yaptığını bilmeleri bakımından ayrılır. Aristoteles'in kendi cümleleriyle ifade edecek olursak " ... İşçiler işlerini alışkanlıkla yaparlar. O halde ustaları gözümüzde daha bilge kılan şey, iş yapabilme yetenekleri değildir; kavrama sahip olmaları ve nedenleri bilmeleridir" (Aristoteles, 1996, 79). Sanat aşamasında ele alınan konunun gerçekleşmesi için insan eylemine ve ustalığına ihtiyaç vardır.

4. Bilim Aşaması

Hiyerarşik tabloda en altta bulunan duyumsama bilgi için zorunlu ancak bilgi ile eş değer değildir; bunun hemen üzerinde yer alan deney aşaması nedenleri bilmeksizin, bir pratik kuralı kazanmamızı sağlar; deneyin bir üstünde yer alan sanat ise genel ilkelere dayanan ve nedenlerin bilgisine sahip olduğumuz pratik bilgilerin bilgisi olarak tanımlanabilir. Bunların üstünde nedenlerin saf bilgisine sahip olan 'bilim' yer alır. En yüksektir: çünkü pratik amaçlardan ziyade, bilgiyi bizzat kendisi için arar. Bu nedenle bilim, uygarlığın en son ve yüce ürünüdür (Ross, 1993, 185).

Aristoteles'in bilimin meydana gelişinde hareket noktası olarak duyumsamayı alması, bilimin konusunun aşkın dünyaya ait olmadığını gösterir. Duyumsamayı başlangıç noktasına alan bu görüş aynı zamanda hocası Platon'un, "duyular yoluyla gerçeğin kavranmasına olanak yoktur" düşüncesine dolaylı bir eleştiri niteliği de taşımaktadır (Yılmaz, 1996, 205). Hatırlayacağımız üzere, "Platon, 'bütün duyulanabilir şeylerin her zaman akış halinde olduğunu ve onlar hakkında bilgi edinemeyeceğini söylerken Herakleitosçu doktrinler'i muhafaza etmiş" (Popper, 1967, 33) ve duyusal varlıklar değişime, devinime, oluşa ve bozuluşa tabi oldukları için bunlar hakkında insanların bilgileri değil, sanılarının olduğunu ve bu sanıların da kesin bilgi ile eş değer olmadığını söylüyordu. Ancak kesin bilginin olanaklılığı konusunda Herakleitos'tan farklı olarak Platon; tümel, değişmez, oluşa ve bozuluşa tabi olmayan, akılla kavranan kesin bilginin mümkün olduğunu söylüyordu. Bu bilgi türü ise sanıdan (*doksa*) farklı olarak, kesin bilgi (*episteme*)'dir. Platon'un idealar alanı ile görünüşler alanı ayrımı da bu *doksa* ile *episteme* ayrımına dayanır. Görünüşler alanına ait bilgilerimiz *doksa*'dan ibaretken, idealar alanına ait bilgilerimiz *episteme*'dir. Ve *doksa*'dan *episteme*'ye bir geçiş söz konusu olamaz. Platon'a göre, nasıl ki *doksa*'dan *episteme*'ye geçiş yoksa görünüşler alanından idealar alanına da bir geçiş söz konusu değildir. *Episteme* ve idealar'ın konusu tümel, değişmez ve akılsal olanken, *doksa* ve görünüşler alanının konusu tikel, değişime tabi olan ve olduğundan başka türlü olabilecek şeylerle ilgilidir. Platon bilgideki bu ayrıma paralel olarak bilimin, duyusal olmayan, zorunlu, tümel ve değişmeyen bir yapıda olması gerektiğini söyler. Bundan dolayı da botanigi, zoolojiyi, fiziği, biyolojiyi, kimyayı gerçek bir bilim olarak görmez. Çünkü bu bilimler ayrı bir var oluşa sahip olan ve değişen şeyleri, başka bir deyişle devinim halinde olan maddi varlıklarla ilgilenir (Aristoteles, 2011b, 13). Aristoteles bilimin konusunun tümel, zorunlu ve değişmeyen olması gerektiği konusunda hocasıyla hemfikirdir. O'na göre de, "bildiğimiz şeyin olduğundan başka şekilde olmasının olası olmadığını kabul ederiz. Oldüğünden başka türlü olabilecek şeyler, bizim gözlemlerimiz dışında oluştuğu zaman, oldukları ya da olmadıkları söylenemez. Demek ki, bilimsel bilgi nesnesi zorunludur, dolayısıyla ebedidir" (2007, 117). Ebedi olansa ne olagelir, ne de ortadan kalkar (Duralı, 1995, 111). Ancak hocasının bilgi edinim sürecinde fizik, biyoloji, kimya vb. bilimleri gerçek bilim olarak görmemesini ve duyumu tamamen bertaraf etmesini de eleştirir. Aristoteles'e göre duyularımız bize gerçek bilgiyi sağlamasa da gerçek bilgiye ve bilim aşamasına ulaşmak için zorunludur.

Mutlak bilim idealine doğru yürüyüşünde bilim için zorunlu hareket noktası olarak gördüğü duyumsamayla, deney ve sanat bağıntısını kurarak, bir üst aşamaya geçer. Bu aşamada sanattan farklı olarak nedenlerin saf bilgisine ulaşılabilirliğini söyler. Bu saf nedenler bir faydaya yönelik değildir, burada bilgi bizzat bilmek için aranır. Aristoteles'in kendi cümleleriyle ifade edecek olursak;

"O halde ortak duyuları aşan herhangi bir sanatı ilk olarak bulan bir kişi haklı olarak insanların hayranlığını kazanmıştır. Bu hayranlığın temelinde yalnızca onun buluşlarının faydalı olması değil, bilgeliği ve geri kalan insanlardan üstün olması bulunmaktaydı. Sonraları bazıları hayatın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya, diğerleri onu zevkli kılmaya yönelik sanatlar yaratıldığında, bu sonuncuların yaratıcıları her zaman doğal olarak birincileri yaratanlardan daha bilge kişiler olarak görülmüşlerdir. Bunun nedeni onların bilimlerinin faydaya yönelik olmaması idi" (Aristoteles, 1996, 79).

Nedenler hakkında gittikçe artan bilgimiz sayesinde, sıradan deneyin koşullarından ve pragmatik kaygılardan uzaklaştıkça, mutlak bilim idealine yaklaşmış oluruz. Bilim aşamasında nedenlerin bilgisine sahibizdir. Ancak bilim aşaması Aristoteles'in mutlak bilim idealindeki son aşama değildir. Onun mutlak bilim idealindeki en son ve en üst aşama ilk nedenleri bilmesi bakımından bilimden ayrılan Bilgelik aşamasıdır.

5. Bilgelik Aşaması

Aristoteles'in bilgi edinim sürecinde izlediği yolu belirlemek için oluşturduğumuz hiyerarşik tabloda en üstte bilgelik yer alır. Bilgelige bu yüce konumun verilmesinin nedeni ise, sadece nedenlerin bilgisi değil; aynı zamanda en evrensel nedenlerin bilgisi olmasından kaynaklanır. Nitekim Aristoteles'e göre, "herhangi bir şeyi ancak ilk nedenini bildiğimizi düşündüğümüzde bildiğimizi söylediğimize göre; kazanılması gereken bilimin, ilk nedenlerin bilgisi olduğu açıktır" (1996, 86). İlk ilkeler ve ilk nedenler en fazla bilinebilir şeyler olduğu için, diğer şeyler de onlar sayesinde bilinebilir. O, en kapsayıcı, en kesin ve bilinmesi en güç şeylerin bilgisidir (Ross, 1995, 162). Özü itibarıyla varlığın ilk ilkelerini ve ilk nedenlerini araştıran bilgelik diğer tüm bilimlerden daha üstündür.

Aristoteles'e göre bilgeligi bilimden ayıran temel ölçüt, birincisinin ilk ilkeler ve ilk nedenlere ilişkin, diğerinin sadece ilkelere ve nedenlere ilişkin olmasıdır. Bu ayrıma dair düşüncesini Nikomakhos'a Etik'te şu cümlelerle ifade etmektedir. "Bilge yalnızca ilkelere dayanan şeyleri bilmekle kalmamalı, ilkeler konusunda da doğruyu bulmalı. Dolayısıyla bilgelik en değerlilerin başını çeken bir bilim olarak bilim ile us olsa gerek" (Aristoteles, 2007, 120). Bilgelığın sadece ilkelere dayanmaması gerektiğini vurgulayan Aristoteles, hangi tür nedenler ve ilkelerin bilimi olduğunu *Metafizik*'in ilk kitabının, ikinci bölümünde araştırma konusu yapar. Aristoteles, bilge kişi üzerine sahip olduğu görüşlerden hareketle bu araştırmayı başlatır. Ona göre;

- ◆ *Bilge kişinin her birini ayrıntılı olarak bilmemekle birlikte, mümkün olduğu ölçüde her şeyi bilen bir kişi olduğunu düşünürüz.*
- ◆ *Güç ve insanlar tarafından bilinmesi kolay olmayan şeyleri bilme gücüne sahip olan insanın bilge kişi olduğunu düşünürüz (çünkü duyu algısı, bütün insanlarda ortak olduğundan, kolaydır ve Bilgelik'le hiçbir ilgisi yoktur).*
- ◆ *Bilimin her dalında nedenleri daha kesin bir biçimde bilen ve öğretme gücüne sahip olan, daha bilgedir (Aristoteles, 1996, 81 - 82).*

Bilgelik ve bilge hakkında bunları dile getiren Aristoteles, bu özellikler içinde, her şeyi bilen, en yüksek ölçüde tümelin bilgisine sahip olana ait olması gerektiğini vurgular. Çünkü en tümeller, bilkuvve olarak, tümelin içine giren bütün durumları bilir. Dolayısıyla en tümeller, genel olarak insanlar tarafından bilinmesi en zor olan şeylerdir. Çünkü onlar, duyulardan en uzak olanlardır (Aristoteles, 1996, 82). Bilgeligi en üstün ilkelerin bilimi olarak tanımlayan Aristoteles, ilk ilkeler ile bilgelik arasındaki bağı şu şekilde ifade etmektedir:

"Bilimler arasında en kesin olanlar, ilk ilkelerle en çok uğraşanlardır. Çünkü daha az ilke içeren bilimler, ilave ilke içeren bilimlerden, örneğin aritmetik, geometriden daha kesindirler. Sonra bir bilim ne ölçüde nedenleri araştırıyorsa o ölçüde öğreticidir. Çünkü öğretmek, her şeyin nedenlerini söylemektir. ... Şimdi ilk ilkeler ve nedenler en fazla bilinebilir şeylerdir. Çünkü onlar sayesinde ve onlar aracılığıyla bütün diğer şeyler bilinirler. Onların kendileri, kendilerine bağlı olan şeyler aracılığıyla bilinmezler. Her şeyin hangi amaçla yapılması gerektiğini bilen, bilimler içinde en üstün, herhangi bir tabi bilimden daha üstün olan bilimdir. Bu amaç, her şeyin iyiliği ve genel olarak doğanın bütününde en yüksek iyi olan şeydir. Bütün bu ölçütler, söz konusu adın aynı bilime ait olduğunu göstermektedir. Bunun ilk ilkeler ve bilimler olması gerekir" (Aristoteles, 1996, 82-83).

En yüksek ilkelerin bilimi olarak gördüğü Bilgelik'e ulaşma çabası faydacı bir amaca hizmet etmekten ziyade, bizzat bilmek için bilmeyi araştırır. Dolayısıyla Aristoteles'e göre bilgelik, en değerlilerin başını çeken bilimdir; hayattaki temel ihtiyaçlar ve konfor sağlandıktan sonra aranmaya başlanır.

Sonuç

Bilginin imkânı, kaynağı, kapsamı, nasıl bildiğimiz ve hangi bilgi türünde ne kadar kesinlik aranması gerektiği gibi epistemolojik problemlere felsefesinde önemli bir yer ayıran Aristoteles, bilginin imkânı noktasında hocası Platon gibi -doğru bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu- düşünse de, bilginin kaynağı ve oluşma biçimi hususunda onunla fikir ayrılığı yaşamaktadır. Her iki filozof da asıl bilginin tümelin bilgisi olduğunu, tümeli kavrayan yetinin de duyu değil akıl olduğunu söyler. Ancak Aristoteles, hocasından farklı olarak doğru bilgiye ulaşmada duyuları hareket noktası olarak kabul etmemizin gerekli olduğunu dile getirmektedir. Nitekim Aristoteles'e göre duyular bize değişmez olanın, evrenselin, tümelin bilgisini vermese de onlara ulaşma noktasında vazgeçilmez bir role sahiptir. Aristoteles'in hareket noktası olarak duyumsamayı alması, bilginin konusunun aşkın dünyaya ait olmadığını gösterir. Bu yönüyle Aristoteles, bilginin kaynağı ve oluşum biçimine ilişkin epistemolojik tartışmalara farklı bir yorum katmıştır.

Akılla kavranan bilgiyi, duyularla kavranan bilgiden üstün tutan Aristoteles, bu durumu bilginin derecelerine ilişkin bir sınıflamaya başvurarak ortaya koymaktadır. İnsanın bilme etkinliğinin çeşitli biçimleri arasındaki hiyerarşiyi meydana getiren şey ise, neden hakkında artan bilgidir. Neden hakkında artan bilgiden hareketle bir sistem kurar ve bu sistem sayesinde mutlak bilim idealine doğru bir yürüyüş gerçekleştirir. Bilgi edinme sürecinin başlangıç noktası olarak duyusal algılamayı kabul eden Aristoteles'e göre, bir dizi aracı aşamadan geçerek zihinsel temâşâya ulaşıldığında ancak kesin bilginin olanaklılığından söz edilebilir. Duyusal algılamadan, zihinsel temâşâya doğru olan bu aşamalar şunlardır: Duyum, deney(deneyim), sanat, bilim ve bilgelik. Aristoteles, bilginin derecelerine ilişkin bu sınıflamayla, nesnelere gözlenmesiyle başlayan sürecin, nesnelere bir kavram altında toplanmasına doğru nasıl bir yol izlediğini bize göstermeye çalışır. Başka bir deyişle, tümevarım aracılığıyla ilk ilkelerin yahut tümelin bilgisine nasıl ulaşılabileceğine dair zihinsel süreci betimlemektedir. Aristoteles için ilk ilkelere yahut tümele ulaşmak için tümevarım zorunludur ancak bunların bilgi olarak ortaya konulmasında yetersizdir. Nitekim, ilk ilkelere bilgi statüsü kazandıran *Nous*'tur. *Nous*, tümevarım aracılığıyla elde edileni onaylar/onaylamaz ve onayladıklarına bilgi statüsü kazandırır. Aristoteles kendi bilgi hiyerarşisi açısından değerlendirildiğinde empirist olarak yorumlansa da, algı ile edinilen bilginin *nous* ile onaylanması ön koşulunu koymasını, onu aynı zamanda rasyonalist olarak da tanımlamamızı mümkün kılar. Mümkün kılmaktan da öte, duyuyla elde edilen her şeyi '*nous*'un onayına sunarak bir anlamda bilgiye ulaşma noktasında akli öncelemiş olur. Buradan hareketle Aristoteles'in bilgi görüşünde dualist bir yanının olduğunu, ancak rasyonalist kimliğinin literatürde vurgulanagelen empirist kimliğinden daha baskın olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles (1996). *Metafizik*. (çev.) A. Arslan, İstanbul: Sosyal yayınlar.
- Aristoteles (2011a). *İkinci Çözümlenmeler*. (çev.) A. Houshiary, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles (2011b). *Hayvanların Hareketleri Üzerine*. (çev.) F. Akderin, (Yayıma Haz.) A. Cevizci, İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles (2007). *Nikomakhos'a Etik*. (çev.) S. Babür, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Aristotle (1991). *Metaphysics*. (trans.) W. D. Ross, (Ed.) J. Barnes, *The Complete Works of Aristotle, Volume II*, New Jersey: Princeton University Press.
- Copleston, Frederick (1997). *Felsefe Tarihi: Aristoteles*. (çev.) A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- Cornford, Francis Macdonald (1989). *Platon'un Bilgi Kuramı*. (çev.) A. Cevizci, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Duralı, Teoman (1995). *Aristoteles'te bilim ve canlılar sorunu*. İstanbul: Çantay kitabevi - Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Graham, Daniel Watkins (2010) *The Texts of Early Greek Philosophy: The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics*, Part 1, Cambridge: Cambridge University Press.
- Peters, Francis Edward (2004). *Tekhnê. Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. (çev.) H. Hünler, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Popper, Karl (1967). *Açık toplum ve düşmanları cilt I Platon*. (çev.) M. Tuncay, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Püsküllüoğlu, Ali (2008). *Deney. Türkçe Sözlük*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Ross, William David (1993). *Aristoteles*. (çev.) A. Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Ross, William David (1995). *Aristotle (with an introduction By J. L. Ackrill)*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Ross, William David (2001). *Aristotle's prior and posterior analytics*. New York: Oxford at the Clarendon press.
- Vasilis, Politis (2004). *Routledge Philosophy Guide Book to Aristotle and the Metaphysics*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Yılmaz, Faruk (1996). *İlk çağ Düşünce Tarihi*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.